

SPOLOČENSKÁ SKLADBA RUSÍNSKEHO OBYVATELSTVA V UHORSKU NA ZAČIATKU 20. STOROČIA

Michal FALAT

Abstract: *Social composition of the Ruthenian population in Hungary at the beginning of the 20th century.* In the second half of the 19th century, especially after 1867, when the Royal Central Statistical Office of Hungary was established (Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal) began a significant development of statistical science in Hungary. Statistical handbooks and yearbooks have captured a wide range of data from different areas of life and still represent a highly valuable source for researchers, even though data in relation to nationalities in Hungary are generally considered detrimental from view point of non-Hungarian nations. The main goal of this contribution is to give a plastic picture of the Ruthenian society in Hungary at the beginning of the 20th century and the most important determinants involved in its formation by interpreting the official statistics of the Kingdom of Hungary from the beginning of the 20th century.

Key words: Ruthenians. Hungary. 20th century. Statistics. Society.

Každá spoločnosť – nech už si ju vymedzíme na základe akýchkoľvek znakov – predstavuje obrazne povedané živú množinu, ktorá je neustále pod vplyvom vnútorných, ako aj vonkajších podnetov a teda neprestajne podlieha zmenám. Jedným z prejavov týchto zmien je aj zmena spoločenskej štruktúry. Vo všeobecnosti možno povedať, že s rozvojom civilizácie dochádza aj k rozvoju spoločnosti. Spoločnosť sa diferencuje a stáva sa komplexnejšou. Tento proces však nemusí nevyhnutne viesť len jedným smerom, teda k rozvoju spoločnosti, ale aj k jej stagnácii či úpadku. Zjednodušenie spoločenskej štruktúry, absencia či neprimerané zastúpenie niektorých vrstiev obyvateľstva sú zvyčajne príznakom nepriaznivých vplyvov na spoločnosť. Aj rusínska spoločnosť v Uhorsku prechádzala na začiatku 20. storočia zmenami, ktoré sa prejavili na jej štruktúre. Cieľom príspevku je podať obraz rusínskej spoločnosti na začiatku 20. storočia a najvýznamnejších determinantov, ktoré sa na jej formovaní podieľali a to prostredníctvom úradných štatistík uhorského kráľovstva z prelomu 19. a 20. storočia.

Štruktúra sídiel a územný rozsah osídlenia

Na začiatku 20. storočia tvorili Rusíni 2,5 % všetkého obyvateľstva v Uhorsku, čo predstavovalo približne 424-tisíc obyvateľov.¹ Tvorili tak najmenej početné etnikum v Uhorsku hneď po Chorvátach. Ich počet do roku 1910 stúpil na 464-tisíc,² čo na-

1 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak 1900 évi népszámlalása.* 1 kötet, első rész, Budapest, 1902, s. 5.

2 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlalása.* 42 kötet, első rész, Budapest, 1912, s. 208-330.

ďalej predstavovalo zhruba 2,5 % všetkého obyvateľstva. Aj napriek priaznivému demografickému vývoju v prvých decéniách 20. storočia zostali Rusíni jednou z najmenej početných národností Uhorska. Menej početnými boli v roku 1910 už len Chorváti, ktorých vo vlastnom Uhorsku (bez Chorvátska s Slavónska) bolo 194-tisíc a Srbi, ktorých v Uhorsku žilo 461-tisíc.³

Percentuálne zastúpenie rusínskeho obyvateľstva v Uhorsku zostávalo rovnaké avšak absolútny počet stúpala aj napriek mnohým nepriaznivým javom. Bol to dôsledok vysokej pôrodnosti, ktorá sa aj napriek vysokej úmrtnosti v staršom veku odrazila v pozitívnom prirodzenom prírastku obyvateľstva. Popri vysokej pôrodnosti sa u Rusínov v porovnaní so Slovákmi a Maďarmi prejavovala nízka detská úmrtnosť a to aj napriek nižšej dostupnosti zdravotnej starostlivosti.⁴ Veľký prirodzený prírastok a relatívne vysoká úmrtnosť vo vyššom veku sa odrazila v nízkom priemernom veku populácie. Viac ako 41 % obyvateľstva tvorili deti a mládež do veku 14 rokov.⁵ Vysoký podiel ekonomicky závislého obyvateľstva vytváral tlak na to, aby sa mládež už v rannom veku zúčastňovala na poľnohospodárskych a domácich prácach, čo sa značne negatívne prejavilo najmä vo vzťahu k vzdelaniu.

Demografickú štruktúru na začiatku 20. storočia výrazne poznačilo vysťahovalectvo. Na základe oficiálnych štatistík emigrovalo v rokoch 1901 – 1913 do Spojených štátov viac ako 40 356 Rusínov. Z celkového počtu emigrantov v Uhorsku, ktorých cieľom boli Spojené štáty tvorilo rusínske obyvateľstvo 3,9 %.⁶ Menšia časť vysťahovalcov sa po čase v zámorí vrátila do vlasti. Oficiálne štatistiky sú však iba torzovité a veľká časť emigrantov sa do zahraničia vydala ilegálne.⁷ Skutočná hodnota tak bude pravdepodobne vyššia, hoci mnohé odhady rusínskych predstaviteľov inteligencie považujeme za prehnané.⁸ V každom prípade sa približne 10 % populácie uhorských Rusínov ocitlo v zahraničí, čo je dosť vysoká hodnota najmä ak si uvedomíme, že to boli takmer výlučne mladí práceschopní muži, ktorí potom chýbali v domácom hospodárstve. Na druhej strane demokratická pôda v zámorí

Tabuľka č. 1. Zastúpenie počtu obyvateľstva podľa veku.

Vek							
< 15	15 – 19	20 – 29	30 – 39	40 – 49	50 – 59	60 – 69	> 69
193 811	51 125	61 127	46 810	46 460	35 192	19 488	10 230

3 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlalása.* 42 kötet, első rész, Budapest, 1912. s. 5-6.

4 WALLIS, Bertie, Cotterell. The Slavs of Northern Hungary In *Geographical review*. Vol. 6, Number 3, 1918, s. 268-281.

5 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlalása.* 61 kötet, ötödik rész, Budapest, 1916, s. 142.

6 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak Kivándorlása és visszavándorlása 1899-1913.* 67 kötet, Budapest, 1918. s. 78*.

7 ŠVORC, Peter. *Od pluhu do senátorského kresla. Jurko Lažo a jeho doba (1867 – 1929)*. Prešov: Universum, 2018, s. 13-63.

8 Grigorij Žatkovič vo svojom diele *Expose* hovorí o 500 000 Rusínoch na území Spojených štátov. ŽATKOVIČ, Grigorij. *Expose Dr. G. I. Žatkoviča, býveho gubernatora Podkarpatskoj Rusi*. Homestead: Amerikanski Russky Viestnik, 1921, s. 3.

vytvorila príležitosť, aby emigranti politicky dozreli a posilnili svoje hospodárske zázemie, čo sa odrazilo po ich návrate do vlasti, a teda emigrácia mala aj svoju pozitívnu stránku.

Napriek nízkemu počtu rusínskeho obyvateľstva v rámci Uhorska sa jeho osídlenie sústreďovalo na územie severovýchodných žúp: Berežskej, Marmarošskej, Šarišskej, Spišskej, Ugočskej, Užskej a Zemplínskej. Na území týchto žúp žilo približne 446-tisíc Rusínov, čo predstavovalo približne 96 % všetkých uhorských Rusínov.⁹ Tento stav mal svoje priaznivé a nepriaznivé vplyvy na formovanie spoločnosti. Jednoznačne pozitívnym vplyvom bolo kompaktné osídlenie územia, ktoré umocňovalo pocit spolupatričnosti a vymedzovalo ich vo vzťahu k okolitým národom – Slovákom, Maďarom či Rumunom. To obmedzovalo asimiláciu v inoetnickom prostredí, akej podliehalo roztrúsené osídlenie. Celistvé rusínske osídlenie sa vo svojej severozápadnej časti stretávalo so slovenským etnickým priestorom, v západnej a južnej časti s kompaktným maďarským osídlením a v južnej časti s rumunským obyvateľstvom. Zo severu a východu siahalo rusínske osídlenie až k uhorským hraniciam, ktoré sa tiahli po hrebeňoch karpatského oblúka. Vzájomné vzťahy medzi rusínskym obyvateľstvom na jednej strane a slovenským, maďarským, rumunským obyvateľstvom na strane druhej významne prispeli aj k formovaniu rusínskeho národného vedomia.

Vzájomné styky so slovenským prostredím sa priaznivo prejavovali najmä v kultúrnom prostredí. Slováci mali v rámci Uhorska v spoločensko-politickej oblasti podobné postavenie ako Rusíni. Jazyková a kultúrna príbuznosť, myšlienky slovenskej vzájomnosti či odpor k maďarizácii vytvárali priestor pre spoluprácu a spoločný postup oboch národov proti Budapešti. Slováci od druhej polovice 19. storočia pozitívne vplývali na rozvoj rusínskeho národného hnutia. Samozrejme, tento vzťah nepôsobil len od Slovákov k Rusínom, ale v menšej miere aj v opačnom smere, od Rusínov k Slovákom. Spomeňme aspoň osobu Adolfa Ivanoviča Dobrianskeho, jedného z najvýznamnejších predstaviteľov rusínskeho národného hnutia, ktorý sa zaradil medzi zakladajúcich členov Matice slovenskej.¹⁰ Blízkosť oboch národov sa väčšmi ako v politike a kultúre prejavovala v každodennom živote. Najmä jazyková príbuznosť, spoločné zvyky či príslušnosť ku gréckokatolíckej cirkvi viedla k prelínaniu slovenského a rusínskeho osídlenia. Na území Spišskej, Šarišskej, Zemplínskej a Užskej župy vznikali zmiešané slovensko-rusínske dediny a manželstvá. Dochádzalo tu k stieraniu etnickej hranice a eventuálne k prirodzenej asimilácii. Doboví etnografi, publicisti a ďalší predstavitelia inteligencie často upozorňovali

9 Čitateľ sa v príspevku stretne s označením „východoslovenské“ a „rusínske“ župy. Autor si je vedomý, že takéto označenie nemá oporu v dobovej terminológii. Napriek tomu sme sa rozhodli použiť tieto termíny v snahe porozumieť problematike s prihliadnutím na jej rôznorodosť. Pod pojmom východoslovenské župy rozumieme Spišskú, Šarišskú a Zemplínsku župu, naopak Berežskú, Marmarošskú, Ugočskú a Užskú župu označujeme za župy rusínske.

10 Bližšie o vzájomných vzťahoch medzi Slovákami a Rusínmi v kultúrnej a politickej oblasti pozri: KONEČNÝ, Stanislav. Slováci a Rusíni a vplyv ich koexistencie na etnoidentifikačný proces rusínskeho obyvateľstva In GONĚC, Vladimír – ŠVORC, Peter (eds.). *Česko-slovenská historická ročenka 2016*. Bratislava: VEDA, 2017, s. 15–44.

na asimiláciu Rusínov v slovenskom prostredí, v omnoho menšej miere potom na slovenskú asimiláciu v rusínskom prostredí.¹¹

Situácia v oblasti rusínsko-maďarskej etnickej hranice bola podstatne odlišná. Rusínske dialekty nezdieľali spoločné historické korene s maďarským jazykom a ich postavenie v spoločnosti bolo diametrálne odlišné. Zatiaľ čo Maďari predstavovali štátotvorný národ a v jeho rukách sa sústredila vládna moc, Rusíni boli v Uhorsku vnímaní ako národnostná menšina a jej vplyv na hospodársky či politický život krajiny bol minimálny. Vzájomné vzťahy medzi oboma národmi naštrboval aj silnejúci maďarizačný tlak, ktorý vyvrcholil na začiatku 20. storočia. Tento vzájomný kontrast pôsobil ako stmelujúci faktor u rusínskeho obyvateľstva, vymedzoval ho voči maďarskému obyvateľstvu a tak posilňoval povedomie spolupatričnosti medzi Rusínmi.¹² Aj napriek uvedeným tvrdeniam nemožno povedať, že by Rusíni žili v izolácii. Práve naopak, každodenná realita si vyžadovala tak od rusínskeho, ako aj maďarského obyvateľstva vzájomnú koexistenciu – spoluprácu, ktorá medzi nimi vytvárala úzke vzťahy. Koniec koncov, Rusíni boli občanmi uhorského štátu a ich prežitie záviselo aj na ich schopnosti spolupracovať s celým radom úradov, od notárskeho cez poštový úrad až po žandárstvo. Práve úradnícke pozície, ktoré zabezpečovali chod štátu boli do veľkej miery obsadzované zväčša maďarsky hovoriacim obyvateľstvom. Nie je preto prekvapením, že práve maďarská reč bola najrozšírenejším cudzím jazykom medzi rusínskym obyvateľstvom. Takmer 65-tisíc Rusínov dokázalo v roku 1910 komunikovať v maďarskom jazyku, čo z celkového počtu predstavovalo 14 % obyvateľstva. Samozrejme tento kultúrny vplyv pôsobil – hoci v menšej miere – aj opačným smerom. Takmer 50-tisíc občanov, ktorých materinský jazyk bol maďarský, ovládalo rusínsku reč.¹³ Tieto relatívne vysoké hodnoty sú dôkazom blízkyh rusínsko-maďarských vzťahov.¹⁴

-
- 11 K problematike slovensko-rusínskej etnickej hranice a asimilácie pozri: ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou 1919 – 1939*. Prešov: Universum, 2003, 422 s.; KOVAL, Peter. Lubor Niederle a Samuel Czambel – český a slovenský pohľad na slovensko-rusínske etnické hranice na začiatku 20. storočia In *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU* [on-line]. č. 1, 2016 [cit. 2019- január-01], s. 16-20. Dostupné: http://dejiny.unipo.sk/PDF/Dejiny_1_2006.pdf ; KOVAL, Peter. Slovenskí dejatelia a etnické hranice na severovýchode Slovenska v druhej polovici 19. a prvých rokoch 20. storočia In *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU* [on-line]. č. 2, 2007 [cit. 2019-január-01], s. 19-37. Dostupné: http://dejiny.unipo.sk/PDF/Dejiny_2_2007.pdf; ČA-PLOVIČ, Ján. *Obrázky zo Slovenska*. Dostupné: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/862/Caplovic_Obrázky-zo-Slovenska/2.
  - 12 Čiastočne k tomuto problému pozri: FEDINEC, Csilla. Maďari a Rusíni na Podkarpatskej Rusi a dosah ich vzájomnej koexistencie na etnoidentifikačný proces rusínskeho obyvateľstva In ŠVORC, Peter – GONĚC, Vladimír (eds.). *Československá historická ročenka 2016*. Bratislava: VEDA, 2017, s. 45-59.
  - 13 *Publications statistiques hongroises. Recensement général de la population des pays de la sainte couronne hongroise en 1910*. 64 volume, sixième partie, Budapest, 1924, s. 80-84.
  - 14 Medzi obyvateľmi s materinským jazykom maďarským a nemeckým sa však „ukrýva“ aj židovské obyvateľstvo, o počte ktorého si možno vytvoriť predstavu iba na základe štatistiky na základe vierovyznania.

Na území Marmarošskej župy sa rusínske etnikum dostalo do kontaktu s rumunským obyvateľstvom. Rumuni nepatria do rodiny slovanských národov ako Slováci či Rusíni, a preto ani tu nedošlo k vybudovaniu takých blízkych vzťahov ako ku Slovákom. Na druhej strane, Rumuni stáli rovnako ako ostatné maďarské národy v Uhorsku v opozícii voči maďarskej národnostnej politike. To vytváralo predpoklady pre zblížovanie oboch národov, najmä u nižších spoločenských vrstiev, ktoré zdieľali veľmi podobné spoločenské postavenie a s ním spojené životné osudy. Popri chudobe a nízkom spoločenskom postavení priaznivo pôsobila na vzájomné spolužitie aj spoločná – gréckokatolícka viera.¹⁵ Po maďarskom, nemeckom a slovenskom jazyku bola práve rumunčina štvrtým najrozšírenejším jazykom medzi Rusínmi. Štatistika uvádza približne jedno percento rusínskeho obyvateľstva, v absolútnych hodnotách 4532 obyvateľov, ktorí dokázali komunikovať v rumunčine.¹⁶

Popri rumunskom obyvateľstve malo v Marmarošskej župe významné zastúpenie aj nemecké obyvateľstvo. S výnimkou Spiša a Marmarošskej župy tvorili Nemci v ostatných župách iba zlomok celkovej populácie. Nemecké obyvateľstvo nevytváralo s výnimkou miest kompaktnejšie osídlenie a možno povedať, že osídľovalo tak vidiecke, ako aj mestské prostredie. Nemci patrili k jedným z najúspešnejších národov v Uhorsku, no napriek tomu rýchlo podliehali maďarizácii a prispôbovali sa svojmu okoliu. O istej schopnosti nemeckého obyvateľstva prispôbiť sa prostrediu vypovedajú aj údaje o jazyku. Zatiaľ čo 39 479 nemeckých obyvateľov ovládalo rusínsky jazyk, nemčina sa uchytila iba medzi 3781 obyvateľmi rusínskeho pôvodu. Tento výrazný nepomer je akousi výnimkou v štatistike. Vo všeobecnosti platí, že jazyky iných národov boli medzi Rusínmi omnoho rozšírenejšie, než bola rusínska reč medzi inými národmi. V prípade nemecky hovoriaceho obyvateľstva tomu bolo presne naopak a dochádza tu aj k výraznému nepomeru. Vynára sa otázka o príčinách tohto javu. Ako sme už spomenuli, nemecké obyvateľstvo sa dokázalo veľmi dobre uchytiť v rôznorodom prostredí, o čom svedčí hoci len fakt, že vysoký počet nemecky hovoriaceho obyvateľstva ovládalo aj ďalšie jazyky: maďarský, rumunský, slovenský, srbo-chorvátsky a podobne. Môžeme predpokladať, že nemecké obyvateľstvo sa vo svojej snahe uplatniť v rôznych sférach spoločenského, politického a kultúrneho života samo chopilo iniciatívy a prispôbovalo sa okoliu tým, že sa učilo jazyk majoritného obyvateľstva v jeho prostredí, aby tak maximálne využilo potenciál, ktorý mu takýto prístup ponúkal. Veľmi zjednodušene povedané, nemecký remeselník či obchodník v snahe uskutočniť obchod nečakal, kým sa Rusín naučí po nemecky, ale sám sa učil aspoň základy rusínskej reči, aby sa dokázal dorozumieť a úspešne uzavrieť obchod.

To, ako sme charakterizovali nemecké obyvateľstvo platí – najmä v prípade severovýchodných stolíc Uhorska – vo veľkej miere aj pre židovské obyvateľstvo. Židia kládli veľký dôraz na vzdelanie a musíme povedať, že v tomto smere boli veľmi úspešní, o čom jasne svedčí aj štatistika. Zatiaľ čo celkový počet inteligencie v Uhorsku z roku 1900 do roku 1910 vzrástol v absolútnych hodnotách z 228 843 na 310 390, percentuálne zastúpenie príslušníkov jednotlivých cirkví medzi inte-

15 BESKID, Mikolaj, Konstantin. *Marmaroš*. Užhorod, 1929, s. 69-71.

16 *Publications statistiques hongroises. Recensement général de la population des pays de la sainte sainte couronne hongroise en 1910*. 64 volume, sixième partie, Budapest, 1924, s. 80-84.

ligenciou klesol, zväčša o jednu či dve desatiny percenta. Výnimku v tomto smere tvorilo izraelitské vierovyznanie, ktorého zastúpenie vzrástlo z 19,9 % v roku 1900 na 22,7 % v roku 1910.¹⁷ Štatistika neuvádza, aký počet židovského obyvateľstva ovládal rusínsky jazyk, pretože Židia neboli považovaní za národnostnú skupinu v Uhorsku, a teda ich nenachádzame ani vo výpočtoch obyvateľstva. Domnievame sa však, že značnú časť medzi nemeckým (ale aj maďarským) obyvateľstvom, ktoré ovládalo rusínsku reč tvorilo práve židovské obyvateľstvo a to najmä pre jeho dominantné postavenie v hospodárskom živote na tomto území. Židia patrili medzi najpočetnejšie národnosti na území severovýchodných žúp. Ich počty relatívne rýchlo stúpali najmä od 17. a 18. storočia, keď dochádzalo k ich prílevu z opačnej strany Karpát – z Haliče a Bukoviny. Napriek svojej početnosti tu s výnimkou miest a väčších dedín nevytvorili súvislejšie osídlenie a žili roztrúsení medzi ostatným obyvateľstvom. Už to samo o sebe nevyhnutne vytváralo predpoklady pre vytváranie vzájomných vzťahov medzi Židmi a ostatným obyvateľstvom, Rusínov nevynímajúc. Najmä vo vzťahu k Rusínom však dochádzalo k vytvoreniu úzkych, najmä ekonomických vzťahov, ktoré do veľkej miery formovali rusínsku spoločnosť. Nepriamym svedectvom tejto skutočnosti je aj zastúpenie izraelitského vierovyznania medzi rusínskym obyvateľstvom. V roku 1890 malo izraelitské vierovyznanie tretie najpočetnejšie zastúpenie medzi rusínskym obyvateľstvom a s 1153 veriacimi sa zaradilo hneď za gréckokatolícku a rímskokatolícku vieru. Počet veriacich stúpol do roku 1910 na 10 145, čím sa izraelitské vierovyznanie stalo druhou najpočetnejšou vierou medzi Rusínmi. Do roku 1910 však tento počet opäť klesol na 2609 veriacich a zaradil sa späť na tretiu priečku najpočetnejších vierovyznaní medzi Rusínmi.¹⁸ V každom prípade možno povedať, že medzi oboma skupinami obyvateľstva dochádzalo k úzkym vzájomným vzťahom a že malá časť Židov sa stotožnila s rusínskou identitou.¹⁹ O úzkych ekonomických vzťahoch sa zmienime v ďalšej časti príspevku.

Ako sme už spomenuli, na severe a východe siahalo rusínske osídlenie až k hrebeňom Karpát, po ktorých prebiehala uhorská štátna hranica. Prirodzené podmienky a nerozvinutá dopravná sieť sa stali bariérou medzi uhorskými Rusínmi na jednej strane a haličskými Rusínmi a Ukrajincami na strane druhej, ktoré obmedzovali ich vzájomné kontakty. Jednako však v tomto smere negatívne pôsobila vtedajšia spoločensko-politická situácia. „*Politika maďarských vládnucich kruhov bola zameraná začiatkom 20. storočia na to, aby nielen znemožnila akékoľvek styky medzi nimi, ale aby potrela aj akékoľvek povedomie národnej spolupatričnosti.*“²⁰

17 *Publications statistiques hongroises. Recensement général de la population des pays de la sainte couronne hongroise en 1910.* 64 volume, sixième partie, Budapest, 1924, s. 198.

18 *Publications statistiques hongroises. Recensement général de la population des pays de la sainte couronne hongroise en 1910.* 64 volume, sixième partie, Budapest, 1924, s. 136-137.

19 Bližšie k vzájomným rusínsko-židovským vzťahom pozri: ŠVORC, Peter. Židia a Rusíni na Podkarpatskej Rusi a dosah ich vzájomnej koexistencie na etnoidentifikačný proces rusínskeho obyvateľstva In ŠVORC, Peter – GONĚC, Vladimír (eds.). *Česko-slovenská historická ročenka 2016*. Bratislava: VEDA, 2017, s. 59-71.

20 DANILÁK, Michal. Ukrajinci východného Slovenska na začiatku 20. storočia In OTČENÁŠ, Michal – ŠVORC, Peter (eds.). *História III*. Prešov: Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika, 1994, s. 98.

Z geomorfologického hľadiska sa osídlenie sústreďovalo do horských kotlín, čo sa nepriaznivo odrazilo v niekoľkých rovinách. V prvom rade to znamenalo oslabenie vzájomných kontaktov medzi samotným rusínskym obyvateľstvom. Cestná, ale najmä železničná sieť neboli v tejto časti Uhorska dostatočne rozvinuté. Tento stav umocňoval regionalizmus, hovorová reč sa diferencovala, podobne ako niektoré zvyky a tradície. To sa prejavilo na rozdelení rusínskeho obyvateľstva do troch skupín – Lemkov, Bojkov a Huculov. Osídlenie hornatých území sa nepriaznivo odrazilo aj v ďalších oblastiach, najmä však v hospodárstve, dopravnej sieti a v štruktúre sídiel.

Hlavným zdrojom obživy na nami sledovanom území predstavovalo poľnohospodárstvo doplnené lesným priemyslom, v menšej miere potom ďalšie odvetvia. Táto okolnosť vo veľkej miere formovala aj štruktúru sídel. Na území rusínskych žúp jestvovali iba štyri mestá – Berehovo, Mukačevo, Marmarošská Sihof a Užhorod.²¹ Z celkového počtu 848 160 žilo v mestách 68 497 obyvateľov, čo predstavovalo približne 8,08 %. Dominantné postavenie vidieckeho obyvateľstva nie je vzhľadom na spôsob obživy a úroveň rozvoja vtedajšej spoločnosti ničím výnimočným. Pri rusínskom obyvateľstve bol však rozdiel medzi počtom vidieckeho a mestského obyvateľstva omnoho výraznejší. Z 356 533 Rusínov žijúcich na tomto území sídlilo v mestách iba 2788 z nich, čo predstavovalo 0,78 % rusínskeho obyvateľstva. Z celkovej mestskej populácie tvorili Rusíni 4,07 % obyvateľov. Najvýraznejšie zastúpenie mali Rusíni v meste Mukačevo, v ktorom sa z celkového počtu 17 275 obyvateľov prihlásilo k rusínskej národnosti 1394 obyvateľov, čo činilo 8,06 % populácie mesta. Naopak najmenej početné zastúpenie mali v meste Berehovo, kde boli zastúpení 1,71 %, v absolútnej hodnote 221 obyvateľov.²²

Veľmi podobná situácia panovala na území východoslovenských žúp – Šariš, Spiš a Zemplín. Z celkového počtu 690 671 obyvateľov žilo v urbanizovaných centrách 87 764 obyvateľov, čo predstavovalo 12,71 %. Rusínske obyvateľstvo na území východoslovenských žúp sa však na mestskej populácii takmer nepodieľalo. Z celkového počtu 89 860 obyvateľov sa v mestách k rusínskej národnosti prihlásilo iba 311 osôb, čo predstavovalo 0,35 % rusínskej populácie.

Tabuľka č. 2. Podiel obyvateľstva v mestách v rámci rusínskych a východoslovenských žúp.

	Rusínske župy		Východoslovenské župy	
	v mestách	na vidieku	v mestách	na vidieku
Celková populácia	8,08 %	91,92 %	12,71 %	87,29 %
Rusínska populácia	0,78 %	99,22 %	0,35 %	99,65 %

Na základe uvedených údajov jasne vidieť, že rusínske osídlenie sa v porovnaní s ostatnými národmi v nami sledovanej oblasti sústreďovalo takmer výlučne do vidieckych sídel a to tak na území rusínskych, ako aj východoslovenských žúp. Po-

21 Za mesto považujeme iba sídlo so špecifickým územno-správnym postavením, v sčítaniach označené ako Rendezett tanácsú város.

22 Vypočítané na základe údajov zo štatistiky.

dobne nepriaznivé údaje vykazuje aj štruktúra miest z hľadiska etnicity. Na území troch východoslovenských žúp jestvovalo 13 mestských sídel, v rámci ktorých žilo 87 764 obyvateľov. Z toho len 311 obyvateľov sa prihlásilo k rusínskej národnosti. O trochu priaznivejšie sa javí situácia v rusínskych župách, na území ktorých stáli štyri mestá s celkovým počtom 68 497 obyvateľov. Z tohto počtu sa 2788 obyvateľov prihlásilo k rusínskej národnosti. V priemere tak v mestách tvorili Rusíni 4,07 % obyvateľstva.

Najzaujímavejšie výsledky prináša porovnanie percentuálneho zastúpenia obyvateľstva v župách s percentuálnym zastúpením v mestách. Na území východoslovenských žúp žilo 89 860 Rusínov, čo bolo 13,01 % obyvateľov. V zložení mestského obyvateľstva sa však Rusíni podieľali iba 35 stotinami percenta, čím vzniká výrazný nepomer medzi rusínskou populáciou v župách a ich populáciou v mestách ležiacich na území týchto žúp. K podobným – hoci o čosi menej dramatickým – výsledkom sme dospeli aj pri porovnaní na území rusínskych žúp. Na území rusínskych žúp tvorili Rusíni 42,04 % obyvateľstva. Na štruktúre mestského osídlenia sa však rusínske obyvateľstvo podieľalo iba viac ako štyrmi percentami.

Napriek našim zisteniam je nutné poukázať na fakt, že – najmä v Marmarošskej župe – jestvovalo niekoľko sídel, ktoré nemali zriadený magistrát a tak neboli mestami v pravom slova zmysle, ale vzhľadom na počet obyvateľov a hospodársku silu sa tieto sídla svojím postavením približovali mestám. Do popredia tu vystupuje najmä Chust, ktorý sa s 10 202 obyvateľmi veľkosťou blížil k Berehovu a značne prekonával takmer všetky mestá na Spiši. Rusíni tu tvorili 51,26 % populácie, v absolútnych číslach 5230 obyvateľov. Po vzniku Československa zostala Marmarošská Sihov v Rumunsku a práve Chust sa stal novým centrom Marmarošskej župy. Veľký význam mala aj Jasiňa, v ktorej žilo v roku 1910 9 795 obyvateľov, z toho 6824 sa prihlásilo k rusínskej národnosti. Spomedzi veľkých dedín spomeňme ešte Rachov, v ktorom sa zo 6572 obyvateľov k rusínskej národnosti prihlásilo 4432; Veľký Bočkov, v ktorom sa z 5955 obyvateľov k Rusínom prihlásilo 3078 a Havas-mezó, v ktorom žilo 4095 Rusínov z celkového počtu 5226 obyvateľov. S prihliadnutím na tieto sídla vzniká o čosi pozitívnejší obraz rusínskeho osídlenia, avšak celkovo nepriaznivý stav osídlenia to výraznejšie neovplyvní.

Nepriamym svedectvom sídelnej štruktúry Rusínov je aj dobová literatúra. *Veľký zeměpis všech dílů světa* sa v kapitole o národohospodárskych pomeroch na Podkarpatskej Rusi vyjadril: „*Tam každá ves složena je z úpravnějších, často zděných domů židovských, posazených ve dvou řadách podél silnice, a z dřevěných chat a chatrčí ruských, rozházených daleko od centra po stráních a hřebenech hor.*“²³ V podobnom duchu sa o Jasini vyjadril aj český cestovateľ a dobrodruh Karel Hansa v monografii *Stero črt a obrázků z Podkarpatské Rusi*. „*V horské kotlině leží (Jasiňa – pozn. M. F.), jest vzorem vysokohorské rolnické osady, má asi 12 tisíc obyvatelů, z nichž více než 75 % činí Podkarpatorusové. Dále žijí zde pomadárštení Němci, potomci jichž zmíněných kolonistů, Židé v počtu asi 500 rodin, jejichž rodoví předchůdci přišli sem z Polska. Další složkou místního občanstva, asi 300 rodin, tvoří Čechoslováci. Tito jsou výhradně úředníci a zřizenci, nekteří živnostníci a ře-*

23 BASL, Josef a kol. *Veľký zeměpis všech dílů světa. Slovensko a Podkarpatská Rus*. Praha: I. L. Kober, s. 399.

meslníci. Židé väčšinou obchodníci, krčmári a remeslníci, Nemci, pomadžaršteni starousedlíci jsou malozemědělci i živnostníci. Huculové, jako jádro obyvatelstva, jsou zemědělci, jejichž rázovité chaty – osedoky nebo gazdovstva – jsou rozběhlé po trávnatých úbočích Karpat až vysoko k lesnatým hřeběním kopců a hor... V Jasiňnském centru jest většinou obyvatelstvo cizorodé, v okolí pouze lid domácí, jehož hlavním pramenem obživy je chov skotu, velmi plemenité rasy algauské.²⁴ Pripomeňme, že uvedený citát opisuje situáciu z 30. rokov 20. storočia, keď už spoločenská atmosféra bola Rusínom omnoho viac naklonená, než tomu bolo pred vznikom Československa a napriek tomu pozorujeme, že sa ich sídla sústreďujú do periférneho prostredia miest.

Uvedené slová českého cestovateľa poukazujú aj na ďalšie súvislosti, ktoré by mohli objasniť stav, v ktorom sa nachádzala rusínska spoločnosť. Jednou z týchto súvislostí je aj vzťah medzi prácou a osídlením. Práve rusínske obyvateľstvo, ktoré sa – s výnimkou Nemcov a v nížinách aj Maďarov – ako jediné živilo prevažne poľnohospodárstvom, sa prirodzene usádzalo vo vidieckom prostredí a na periférii miest. Naopak, československý (český) živel, ktorý predstavoval najmä úradníctvo; Židia, Maďari a Nemci, ktorí sa vo väčšej miere orientovali na obchod a remeslá, prirodzene osídľovali mestá, ktorých existencia so sebou prinášala v tomto smere omnoho väčšie príležitosti.

Uplatnenie v úradníctve, obchode či doprave si však vyžadovalo viac než len ochotu jednotlivca získať takúto pozíciu. V prvom rade si takáto práca vyžadovala vzdelanie a koncom 19. a začiatkom 20. storočia aj schopnosť ovládať štátny, t. j. maďarský jazyk. V oboch ohľadoch malo rusínske obyvateľstvo značné nedostatky. Krátko po vzniku Československa úrady konštatovali, že 70 % Rusínov nevie písať, ani čítať.²⁵ Ak k tomu prirátame neznalosť maďarského jazyka, vidíme, že možnosti uplatnenia Rusínov v mestskom prostredí boli výrazne nižšie ako u ostatných národov.²⁶

Mestá predstavovali na začiatku 20. storočia hospodárske a politicko-kultúrne centrá, ktoré do veľkej miery ovplyvňovali spoločenský vývoj na okolitom území. Absencia početnejšej komunity rusínskeho obyvateľstva v mestskom prostredí tak značne oslabovala možnosť zapojiť sa do širšieho hospodárskeho a kultúrno-politického diania v jednotlivých župách. Orientácia rusínskeho obyvateľstva na vidiecke prostredie a absencia početnejšej mestskej populácie je podľa nášho názoru sprievodným javom radu problémov, ktoré formovali rusínsku spoločnosť na začiatku 20. storočia a ktoré spolu priamo súviseli.

Skladba obyvateľstva vo vzťahu k zamestnaniu

V predošlých riadkoch sme sa dotkli vzťahov medzi sídelnou štruktúrou na jednej strane a primárnym zdrojom obživy na strane druhej. Je prirodzené, že orientácia obyvateľstva na poľnohospodárstvo ako základného zdroja obživy sa odzrkadlila

24 HANSA, Karel. *Stero črt a obrázků z Podkarpatské Rusi*. Praha: Vlastním nákladem, 1935, s. 216.

25 BASL, Josef a kol. *Velký zeměpis všech dílů světa. Slovensko a Podkarpatská Rus*. Praha: I. L. Kober, s. 396-397.

26 Maďarčinu ovládalo 14 % rusínskeho obyvateľstva.

na jeho osídlení, ktoré bolo väčšinou vidiecke. V roku 1910 sa takmer 67 % obyvateľov rusínskych žúp živilo poľnohospodárstvom. Tento údaj sa však vzťahuje na všetkých obyvateľov týchto žúp, vrátane Maďarov, Židov, Nemcov, Rumunov, Slovákov, a teda vykazuje iba priemernú hodnotu. Vzhľadom na ďalšie faktory, akými sú vzdelanie, nami spomínaná sídelná štruktúra či fyzické prostredie, v ktorom obyvateľstvo žilo, musíme predpokladať, že táto hodnota bude medzi rusínskym obyvateľstvom o čosi vyššia. Určiť presnú hodnotu nie je v našich silách a nie je to ani naším zámerom. Určitá miera zovšeobecnenia je v takomto prípade žiaduca. Podobná situácia panovala aj na území východoslovenských žúp. Tu sa k poľnohospodárstvu ako k hlavnému zdroju obživy prihlásilo približne 63 % obyvateľov. Možno povedať, že v tomto ohľade sa medzi východoslovenskými a rusínskymi župami neprejavili výraznejšie rozdiely. Výnimku tvorí len Spiš, kde mal priemysel a baníctvo predsa len o čosi vyššie zastúpenie. Práve Spišská župa však mala medzi nami sledovanými župami najmenšie zastúpenie rusínskeho obyvateľstva a to tak na vidieku, ako aj v mestách, a teda aj v priemysle.²⁷

Literatúra z prvých rokov existencie československého štátu sa medzi inými venovala vo veľkej miere práve hospodárskej otázke na Podkarpatskej Rusi. Pre lepšie pochopenie problematiky autori neváhali zachytiť aj retrospektívne údaje, najmä z počiatku 20. storočia. Čitateľ sa tu často stretáva s názormi, že Rusíni sa zaoberajú výlučne poľnohospodárstvom doplneným lesným priemyslom, prípadne domácou remeselnou produkciou. Usudzujem, že skutočnosť nebola taká „jednofarebná“, ale tiež, že takéto konštatovania nemali za cieľ vyvodzovať nepravdivé závery. Ich cieľom bolo skôr poukázať na dominantné postavenie roľníckej otázky medzi rusínskym ľudom a jej spoločenské dopady.

Napriek tomu, že väčšina obyvateľstva sa živila poľnohospodárstvom, úroveň technických postupov a výrobných procesov výrazne zaostávala. Ešte aj po vzniku Československa opisoval Vjačeslav Drahný situáciu v hospodárstve slovami: *„Selanin v Podkarpatskoj Rusi uživajet do dnes najprimitivnijšich prirjadov dla obrabotki zemli. Do lisa idet so sokiroj, a na pole s motikoj. Borony d'ilajet iz dereva, duže často boronit lem svjazannoj terninoj. Takže i pluh jest' iz dereva, a i cilyj voz o polnych derevjanyh kolesach. Pristroj na voly jest' derevjanoje jarmo, a na koňi dajut lem nahrudnik. Rusin na Podkarpatskoj Rusi prideržujetsja pervobytnoho sposobu upravu zemli, pri čom lis jest' mu lem pereškodoj i posemu na každom kroku niščit jeho. Pastviska suť nespravleny, terninoj i korčami zarosnemy.“*²⁸

Zaostávanie technickej úrovne v (poľno-)hospodárstve predstavuje len jeden z mnohých problémov. Do popredia tu vystupujú aj ďalšie problémy spojené s bonitou pôdy, celkovou výmerou ornej pôdy či prevahou drobných hospodárstiev. Problémy v severovýchodnej časti Uhorska predstavovali takú závažnú skutočnosť, že k ich riešeniu sa rozhodla prispieť aj uhorská vláda. V januári 1897 poverila Ed-

27 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlalása.* 48 kötet, második rész, Budapest, 1913. 587 s.

28 DRAHNÝ, Vjačeslav. *Zemledělstvo v Podkarpatskoj Rusi* In CHMELAR, Josef – KLIMA, Stanislav – NEČAS, Jaromír. *Podkarpatska Rus' Obraz obstojatel'stvo prirodnyh, gospodar'skich, političeskich, cerkovnyh, jazykovykh i prosvititel'nyh.* New York: Tipografija Gazety Deň, 1924, s. 44.

munda Egana²⁹ vypracovaním návrhu, „ako posilniť hospodárstvo, zastaviť emigráciu a vytvoriť vrstvu rusínskych roľníkov, ktorí by sa stali oporou režimu“.³⁰ K veľmi závažným zisteniam dospel najmä vo vzťahu k Židom, ktorých takto charakterizoval: „Židy ot 70-tych rokov, koli terpili sil'nyj utisk v Rossii, počali hornutisja valom do čužiny, osobenno do Haličiny, a odtuda do Uhorščiny. Meždu rusinami bylo ich vsehda mnoho, ale nebezpečnymi stalisja oni až ot seho novoho privala. Jako parasites verhlisja oni na prostych, naivnych žitelej Podkarpatskoj Rusi i strašnoj lichvoj tak ich vyssali, čo sďilali iz nich pravdivych rabov, kotory pracujut lem na svoich židovskich panov. Oni zavlad'ili cilym hospodarskim životom kraja. Oni arendujut pravi čo vsi poloniny i travniki velikopanskich majetkov, kotory dajut potom do podnajmu seľskomu narodu. ... V každom, choťaj by i najmenšom seľi jesť niskol'ko židov, kotory ničoho ne d'ilajuť, a žijut lem iz potu rusina. Prostym seľskim narodom rozd'ilaťsja tak, čo každý žid majet svojich seľan, a každyj seľanin majet svojego žida, bez ktoroho ne možet ničoho kupiti ani predati.“³¹ Tieto výrazne kritické Eganove slová okrem iného približujú aj spoločenské vzťahy medzi Rusínmi a židovským obyvateľstvom, pri ktorom Rusíni „ľahali za kratší koniec“. Vo veľmi podobnom duchu sa vyjadril aj Karel Hansa o 30 rokov neskôr, keď opisuje spôsob, akým židovský obchodník jednal s Rusínmi a ktorého bol očitým svedkom: „Zanedlouho pak došel patrne očekávaný host. Žid s ryšavou bradou, místni obchodník s dobytken, podkarpatoruský překupník nesporně všeho. Vstoupil bez pozdravu s kloboukem ponechaným na hlavě a ihned se ptal po býku, je-li na prodej. Mlčky jsem naslouchal rozmluvě a seznal i jako laik, že nepřijatelnou byla nabízená cena. Žid jak přišel, tak i odešel. Avšak v mé duši bylo nějak hořko. Proto jsem se vytratil z chaty, neznaje důvodu k předčasnému obchodnímu jednání a příčiny, proč měla gazdina usazené oči.“³² Spomienky Karla Hansu nie sú len svedectvom nevydareného obchodu, ale najmä oknom do spoločenských vzťahov. Sotva totiž možno pochybovať o tom, že konanie obchodníka, ktorý si ani len nezložil klobúk a nepozdravil pričom chcel kúpiť býka pod cenu, je prejavom neúcty či povýšenia. Ivan Olbracht³³ označil v jednom zo svojich spisov Egana za nebezpečného nepriateľa

-
- 29 EGAN, Edmund (13. 7. 1841 – 20. 9. 1901), významný maďarský ekonóm škótskeho pôvodu. Absolvoval vyššiu ekonomickú školu v Halle, študoval agrárne právo vo Viedni. V rokoch 1886 až 1896 pôsobil ako referent na ministerstve poľnohospodárstva v Budapešti. Koncom 90. rokov bol ustanovený za vedúceho pracovnej skupiny, ktoré úlohou bolo vypracovať plán na revitalizáciu hospodárstva na území severovýchodných žúp. Tento plán dostal pomenovanie Verchovinská akcia. Bližšie: POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha: Libri, 2008, s. 70-71.
- 30 KONEČNÝ, Stanislav. *Náčrt dějin Podkarpatských Rusínov*. Prešov: Prešovská univerzita, 2015, s. 121.
- 31 KLIMA, Stanislav. Geografický obraz Podkarpatskoj Rusi. In CHMELAR, Josef – KLIMA, Stanislav – NEČAS, Jaromír (eds.). *Podkarpatska Rus' Obraz obštožatel'stvo prirodnyh, hospodarskich, političeskich, cerkovnyh, jazykovykh i prosvititel'nyh*. New York: Tipografija Gazety Deň, 1924, s. 24-25.
- 32 HANSA, Karel. *Stero črt a obrázků z Podkarpatské Rusi*. Praha: Vlastním nákladem, 1935, s. 191.
- 33 OLBRACHT, Ivan (6. 1. 1882 – 20. 12. 1952), vlastným menom Kamil Zeman, český spisovateľ a publicista. V rokoch 1900 – 1903 študoval právo v Berlíne, potom prestúpil do Prahy na filozofickú fakultu, ktorú však nedokončil. Stal sa novinárom ľavicového zamerania a v rokoch 1920 – 1929 pôsobil ako redaktor Rudého práva. V roku 1929 vy-

podkarpatských Židov avšak on sám popísal praktiky židovských úžerníkov, ktoré vo veľkej miere potvrdzujú Eganove závery ešte aj o 30 rokov neskôr.³⁴

Nie všetky svedectvá zo začiatku 20. storočia sa k Židom stavajú tak kriticky. Konstantin Beskid sa v monografii pod výrečným názvom *Marmaroš* vyjadril vo vzťahu k Židom v omnoho pozitívnejšom svetle, pričom poukázal najmä na ich obchodnú povahu – „*povzbuzovanou výchovou již od dětství*“ – ale aj na ich znášanlivosť s inými národmi. Na záver stručného opisu židovského obyvateľstva dodal: „*Zdejšímu lidu by velice prospělo, kdyby si osvojilo alespoň některé vlastnosti tohto* (židovského – pozn. M. F.) *národa*.“³⁵ Na druhej strane kritizoval Rusínov za ich lenivosť a poverčivosť; jedným dychom však vyzdvihoval ich poéziu, prezieravosť a inteligenciu, „*ktorá by pri lepšej školskej výchove vychovala z Rusínov šťastný národ*“.³⁶ V každom prípade zohrávali Židia v spoločenskom živote Rusínov nesporne významnú úlohu, o čom jasne svedčia Beskidove slová: „*Bez Žida nemůže Rusín žít. Židovi více důvěřuje nežli vlastnímu pokrevenci*.“³⁷

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že poľnohospodárstvo, ktoré tvorilo hlavný zdroj obživy väčšiny rusínskeho obyvateľstva, bolo vo veľmi úbohom stave, čo sa premietlo do veľkej chudoby, ktorá bola (čiastočne) príčinou nízkej vzdelanosti a slabej diferencovanosti spoločnosti. Práca v poľnohospodárstve neponúkala možnosti na akumuláciu kapitálu, jeho investovanie či zveľaďovanie vlastného majetku. Život sa tak obmedzoval na neustály boj o zabezpečenie základných podmienok na prežitie.

Tabuľka č. 3. Ekonomicky činné obyvateľstvo v rusínskych župách.

Ekonomicky činné obyvateľstvo	Berežská župa	Marmarošská župa	Ugočská župa	Užská župa	Spolu
Spolu	91 635	132 876	33 801	64 871	323 183
v poľnohospodárstve	63 236	83 349	25 189	43 908	215 682

V poradí druhú najvýznamnejšiu zložku hospodárstva predstavoval priemysel. V priemyselných podnikoch si svoje živobytie obstarávalo 33 183 obyvateľov, čo z celkového počtu predstavovalo približne 10,52 % obyvateľstva rusínskych žúp. Vo východoslovenských župách bol tento podiel priaznivejší, najmä vďaka výraznejšiemu zastúpeniu priemyslu na Spiši. V Šarišskej, Spišskej a Zemplínskej župe bolo

---

stúpil z KSČ, venoval sa literárnej práci a v rokoch 1931 – 1936 pôsobil na Podkarpatskej Rusi. Bližšie: POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha: Libri, 2008, s. 180-181.

34 OLBRACHT, Ivan. *Hory a staletí*. Praha: Svoboda, 1950, s. 46-49.

35 BESKID, Konstantin, Mikolaj. *Marmaroš*. Užhorod, 1929, s. 81-86.

36 BESKID, Konstantin, Mikolaj. *Marmaroš*. Užhorod, 1929, s. 51-60.

37 BESKID, Konstantin, Mikolaj. *Marmaroš*. Užhorod, 1929, s. 56; ŠVORC, Peter. Židia a Rusíni na Podkarpatskej Rusi a dosah ich vzájomnej koexistencie na etnoidentifikačný proces rusínskeho obyvateľstva In ŠVORC, Peter – GONĚC, Vladimír. (eds.) *Česko-slovenská historická ročenka 2016*. Bratislava: VEDA, 2017, s. 59-70.

v priemysle zamestnaných 42 578 obyvateľov, čiže 15,02 % populácie.³⁸ Podobne ako u poľnohospodárstva, aj údaje o priemysle sa vzťahujú na celé obyvateľstvo, nielen na Rusínov.

Charakter priemyslu v severovýchodnom Uhorsku bol vo veľkej miere determinovaný fyzickým prostredím, v ktorom sa tento nachádzal. Prirodzene najsilnejšie zastúpenie mal drevospracujúci priemysel a naň naviazané odvetvia. S výnimkou soľných baní v Solotvine bol priemysel obmedzený na lesné pily, kameňolomy, mlyny, liehovary a rôzne menšie podniky, v ktorých počet zamestnancov len zriedka prekročil počet 20 pracovníkov.³⁹ Pre porovnanie, v Berežskej župe sa priemyslom zaoberalo celkovo 10 971 obyvateľov, z toho však iba 1758 obyvateľov bolo zamestnaných v podnikoch s viac ako 20 zamestnancami. Podobný stav panoval aj v ďalších nami sledovaných župách.⁴⁰

Tabuľka č. 4. Rozdelenie ekonomicky činného obyvateľstva v rusínskych župách.

Hospodárske odvetvie	Župa				Spolu
	Berežská	Marmarošská	Ugočská	Užská	
Poľnohospodárstvo	63 236	83 349	25 189	43 908	215 682
Prvovýroba	1 069	9 959	130	1 119	12 277
Baníctvo/Hutníctvo	9	1 456	1	-	1 466
Priemysel	10 971	11 533	3 368	8 121	33 993
Obchod	3 126	4 415	1 017	1 987	10 545
Doprava	1 999	2 911	821	1 294	7 025
Verejné služby	2 797	3 319	843	1 817	8 776
Vojsko	955	797	72	1 132	2 956
Nádenníci	2 174	8 139	822	1 528	12 663
Služobníctvo	3 596	4 590	1 057	2 591	11 834
Nezaradené	1 703	2 408	481	1 374	5 966
Spolu	91 635	132 876	33 801	64 871	323 183

Priemysel patril medzi jedno z mála odvetví hospodárstva, kde sa rusínske obyvateľstvo dokázalo uplatniť vo väčšom počte. To vyplývalo aj z faktu, že drevospracujúci priemysel nevyžadoval vysoko vzdelaných pracovníkov a zväčša sa nachádzal na Rusínmi obývanom území. Čiastočným svedectvom je aj štatistika podnikov s viac ako 20 zamestnancami, ktorá už uvádza aj etnickú príslušnosť robotníkov. V Berežskej župe sa na celkovom počte zamestnancov podieľalo rusínske obyvateľstvo 26,56 %; v Marmarošskej župe predstavovali 29,22 % zamestnancov. Najväčšie zastúpenie mali v Ugočskej župe – až 48,34 % zamestnancov a v Užskej

38 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlalása.* 48 kötet, második rész, Budapest, 1913, s. 430-658.

39 KONEČNÝ, Stanislav. *Náčrt dejín karpatských Rusínov.* Prešov: Prešovská univerzita, 2015, s. 120.

40 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlalása.* 48 kötet, második rész, Budapest, 1913, s. 430, 1026.

župe tvorili Rusíni 29,9 % zamestnancov. Naopak, iba veľmi nepatrné zastúpenie mali v priemysle východoslovenských žúp.⁴¹ Napriek tomu, že stredné a veľké podniky zamestnávali iba zlomok z celkového počtu priemyselných pracovníkov sú jasným svedectvom toho, že rusínske obyvateľstvo sa dokázalo uplatniť aj v priemysle.

Tabuľka č. 5. Zastúpenie rusínskeho obyvateľstva v podnikoch s viac ako 20 zamestnancami.

Župy	Počet robotníkov v podnikoch s viac ako 20 zamestnancami		
	Celkovo	Rusínov	%
Berežská	1 758	467	26,56
Marmarošská	2 433	711	29,22
Ugočská	151	73	48,34
Užská	1 602	479	29,90
Východoslovenské župy			
Šarišská	942	36	3,82
Spišská	7 288	54	0,74
Zemplínska	3 760	69	1,84

Tabuľka č. 6. Nárast gramotnosti medzi rusínskym obyvateľstvom.

Rusínske župy	Počet gramotných rusínskych obyvateľov v roku (v %)		
	1890	1900	1910
Berežská	11,0	18,0	28,6
Marmarošská	4,9	7,2	11,2
Ugočská	11,0	16,3	22,4
Užská	7,4	13,5	23,1
Východoslovenské župy			
Šarišská	11,7	21,7	33,8
Spišská	17,2	21,4	32,6
Zemplínska	8,6	12,0	23,1

Ostatné odvetvia sa na hospodárstve podieľali len skromným podielom. Po poľnohospodárstve a priemysle mali najväčšie zastúpenie nádenníci. Ich činnosť nebola bližšie špecifikovaná. Z celkového počtu aktívne činného obyvateľstva tvorili 3,92 %. Vo sfére prvovýroby bolo zamestnaných 3,80 % obyvateľov, služobníctvo tvorilo 3,66 % a obchodná činnosť bola zastúpená 3,26 %. Vysoké zastúpenie rusínskeho obyvateľstva možno predpokladať medzi nádenníkmi, v prvovýrobe a medzi služobníctvom, naopak veľmi malé zastúpenie možno predpokladať v oblasti obchodu.

41 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlalása.* 48 kötet, második rész, Budapest, 1913, s. 1026-1048.

Vzdelanie

Vzdelané obyvateľstvo je jednou z nevyhnutných podmienok pre rozvoj spoločnosti. Bez adekvátneho vzdelania nie je možné uplatniť sa v politickej, kultúrnej či hospodárskej oblasti do takej miery, akú tieto sféry spoločenského života ponúkajú. To bol dôvod, prečo sa práve školstvo stalo jedným z najvýznamnejších nástrojov maďarizačných snáh v Uhorsku. Pôvodné liberálne znenie národnostného zákona č. 44 a školského zákona č. 38 z roku 1868 sa už krátko po jeho prijatí dostalo pod kritiku niektorých poslancov uhorského parlamentu, ktorí ho označovali za „základ pre každú protimaďarskú a protištátnu činnosť“.⁴² Do začiatku 20. storočia tak dochádzalo k prijímaniu nových nariadení, ktoré nerešpektovali, resp. priamo odporovali školským zákonom z roku 1868 a ich cieľom bolo poštatnenie – teda pomadžarčenie – ľudového školstva. Okrem zavádzania maďarského jazyka na úkor jazykov nemaďarských národov dochádzalo k pomadžarčovaniu aj v ďalších rovinách – rozširovaním štátnych škôl na úkor škôl v pôsobnosti cirkví či zavádzaním tzv. vlasteneckého ducha⁴³ do vyučovacieho procesu. Pomadžarčovanie ľudového školstva vyvrcholilo v roku 1907 prijatím tzv. Apponyiho školských zákonov.⁴⁴

Dôsledky tohto procesu sa začali prejavovať už koncom 19., ale najmä na začiatku 20. storočia a ich výsledkom bol úpadok „rusínskeho“ školstva.⁴⁵ Na druhej strane však treba poukázať na fakt, že aj napriek značnému úpadku v školstve, gramotnosť medzi rusínskym obyvateľstvom postupne narastala hoci ani z ďaleka nedosahovala úroveň ostatných národov v Uhorsku. Od roku 1900 do roku 1910 vzrástla gramotnosť z pôvodných 14,5 % obyvateľstva na 22,7 %. Ak berieme do úvahy len populáciu vo veku nad šesť rokov, schopnosť čítať a písať preukázalo v roku 1910 27 % rusínskeho obyvateľstva. Gramotnosť Rusínov však napriek tomu zaostávala nielen za ostatnými národmi v Uhorsku, ale aj za priemernou gramotnosťou príslušníkov gréckokatolíckej cirkvi. Tá v roku 1910 dosiahla medzi veriacimi vo veku nad šesť rokov 33,3 %.⁴⁶

Dôsledky školskej politiky uhorských vlád sa prakticky prejavili zánikom rusínskeho školstva. V roku 1868 jestvovalo v Uhorsku 479 ľudových škôl⁴⁷ s rusínskym

42 POTEMRA, Michal. Školská politika maďarských vlád na Slovensku na rozhraní 19. a 20. storočia In *Historický časopis*, roč. 26, 1978, č. 4, s. 501.

43 Vo vyučovaní sa kládol dôraz na maďarské dejiny, kultúru či literatúru pričom kultúra nemaďarských národov bola odsúvaná do úzadia.

44 POTEMRA, Michal. Školská politika maďarských vlád na Slovensku na rozhraní 19. a 20. storočia In *Historický časopis*, roč. 26, 1978, č. 4, s. 497-536.

45 Pod pojmom *rusínske školstvo* rozumieme školy, kde sa vyučovalo – vzhľadom na absenciu kodifikovaného jazyka – v rusínskych dialektoch. To platí aj v prípade, že v texte používame označenie rusínsky vyučovací jazyk.

46 *Publications statistiques hongroises. Recensement général de la population des pays de la sainte sainte couronne hongroise en 1910*. 64 volume, sixième partie, Budapest, 1924, s. 86-87.

47 SOČKA, Vasilij. Školství na Podkarpatské Rusi v Československé republice In BALCAR, Miroslav (ed). *Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1999, s. 100.

vyučovacím jazykom, tento počet do roku 1874 ešte vzrástol na 571.⁴⁸ Do roku 1900 však počet týchto škôl poklesol na hodnotu 392. Tu treba upozorniť, že z tohto počtu sa v 301 školách učilo nielen v rusínskych dialektoch, ale aj v maďarčine. Neskoršia štatistika, ktorá zachytávala údaje zo školského roku 1911/1912 už neuvádzala školy so zmiešaným maďarsko-rusínskym vyučovacím jazykom. Údaje boli uvedené už len za školy s výučbou v maďarskom alebo rusínskom jazyku. Celkove bolo v tomto školskom roku 58 rusínskych ľudových škôl. Diametrálne odlišné zistenia sa vzťahujú k školám s vyučovacím jazykom maďarským. V roku 1900 stálo v nami sledovaných župách 927 škôl s vyučovacím jazykom maďarským a 301 škôl so zmiešaným maďarsko-rusínskym vyučovacím jazykom. Počet maďarských škôl stúpol do roku 1911/1912 na 1 731. Možno teda povedať, že zatiaľ čo od roku 1900 do roku 1912 počet rusínskych škôl klesol z 392 na 58, počet maďarských škôl stúpol z 927 na 1731 škôl, čo je takmer dvojnásobok. Už len tieto absolútne hodnoty podávajú svedectvo o školskej politike v Uhorsku. Omnoho nepriaznivejšie vo vzťahu k Rusínom by vyzerali tieto hodnoty pri ich porovnaní s celkovým zastúpením rusínskeho obyvateľstva v jednotlivých župách, najmä v prípadoch, keď bolo rusínske obyvateľstvo omnoho početnejšie ako obyvateľstvo maďarské.⁴⁹

O nepriaznivej situácii v ľudovom školstve vypovedá aj viacero nepriamych svedectiev. Len pre zaujímavosť môžeme uviesť, že v Marmarošskej župe, v ktorej žil približne dvakrát väčší počet obyvateľov ako v Šariši, stálo v roku 1900 o 20 ľudových škôl menej. Naopak v Zemplínskej župe jestvovalo 441 škôl, naproti tomu v Marmarošskej župe ich stálo iba 251 a to aj napriek tomu, že sa počtom obyvateľstva aj rozlohou líšili len veľmi málo. Vzhľadom na túto skutočnosť neprekvapí, že práve Marmarošská župa vykazovala najnižšiu úroveň vzdelanosti na nami sledovanom území. V roku 1890 len 4,9 % rusínskych obyvateľov tejto župy vedelo čítať a písať a do roku 1910 stúpol tento počet len na 11,2 % obyvateľov. Na druhej strane v Šarišskej župe bola gramotnosť medzi Rusínmi v roku 1890 na úrovni 11,7 % a táto hodnota do roku 1910 stúpila na 33,8 %, čo je najvyššia hodnota medzi rusínskym obyvateľstvom v nami sledovanej oblasti.

Istú výnimku z pravidla v tomto smere tvorí Báčsko-Bodrožská župa na juhu Uhorska, kde žila rusínska enkláva s približne 10 tisíc obyvateľmi (1,1 % obyvateľov župy). V meste Nový Sad (Ujvidék) dosiahla gramotnosť medzi Rusínmi do roku 1910 53 % a priemer pre rusínske obyvateľstvo v celej župe predstavoval 59,3 %, čo je neprimerane vysoká hodnota v porovnaní so zvyškom rusínskeho obyvateľstva a približuje sa hodnotám u iných uhorských národov.⁵⁰ Azda by si táto výnimka zaslúžila aj hlbší bádatelský záujem.

48 Tento údaj sa vzťahuje na celé Uhorsko avšak domnievame sa, že až na malé výnimky stála drvivá väčšina týchto škôl na území nami sledovaných žúp z dôvodu, že tu žilo 96 % rusínskeho obyvateľstva.

49 *Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam VIII. A Magyar kir. központi statisztikai hivatal.* Budapest, 1901, s. 331-332; *Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam XX. A Magyar kir. központi statisztikai hivatal.* Budapest, 1912, s. 365-367.

50 *Publications statistiques hongroises. Recensement général de la population des pays de la sainte sainte couronne hongroise en 1910.* 64 volume, sixième partie, Budapest, 1924.

Nemenej zaujímavé svedectvo vydávajú aj údaje o počte štátnych škôl. Rozširovanie štátnych škôl malo za cieľ vytvoriť sieť ľudových škôl, ktoré by boli vyňaté z autonómnej správy cirkevného školstva. Ich rozširovanie preto prebiehalo často aj na úkor škôl cirkevných a to prostredníctvom preberania právomocí z rúk cirkví pod zámienkou nesplnenia zákonom stanovených podmienok na prevádzku školských zariadení. Zatiaľ čo v roku 1900 tu pôsobilo 245 štátnych škôl, do roku 1912 ich počet stúpol na 454. Pre zaujímavosť dodávame, že v Berežskej, Užskej a Zemplínskej župe sa vo všetkých školách najneskôr od roku 1911 vyučovalo už iba výlučne po maďarsky a to nehladiac na to, či bola zriaďovateľom cirkev, štát alebo obec, ani na to, či bol materinský jazyk žiakov maďarský, rusínsky, slovenský, prípadne iný.⁵¹

Obdobná situácia panovala vo vzťahu k vyššiemu školstvu. Vo vyšších ľudových školách, meštianskych školách či učiteľských ústavoch sa vyučovalo výlučne v maďarskom jazyku.⁵² Pri pohľade na stav ľudového školstva je len prirodzené, že v oblasti vyššieho vzdelania bola situácia ešte o čosi kritickejšia. Zo 100 obyvateľov, ktorí absolvovali štyri, šesť alebo osem tried v sekundárnom vzdelávaní, sa len 0,1 % z nich hlásilo k rusínskej národnosti.⁵³ V absolútnych číslach sa hodnoty pohybovali v tomto rozmedzí: v roku 1910 absolvovalo najmenej štyri triedy 162 dievčat a 95 chlapcov, najmenej šesť tried 46 chlapcov a 15 dievčat a najmenej osem tried vyštudovalo 256 chlapcov a 18 dievčat.⁵⁴ Aj v tomto prípade bol priemer medzi Rusínmi omnoho nižší ako priemer u ostatných národov v Uhorsku, ako aj priemer medzi veriacimi gréckokatolíckej cirkvi.

Tabuľka č. 7. Zastúpenie obyvateľstva s vyšším vzdelaním.

	Spomedzi 100 obyvateľov, ktorí absolvovali najmenej		
	štyri	šesť	osem
	tried v sekundárnom vzdelávaní		
Maďari	5,6	2,8	2,1
Nemci	3,5	1,6	1,1
Slováci	0,4	0,2	0,1
Rumuni	0,5	0,4	0,3
Rusíni	0,1	0,1	0,1
Chorváti	1,7	1,1	0,9
Srbi	1,3	0,7	0,6
Ostatní	2,4	1,5	0,9

51 *Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam XX. A Magyar kir. központi statisztikai hivatal.* Budapest, 1912, s. 365-367.

52 POP, Ivan. Rusínska spoločnosť na rozcestí. In BALCAR, Miroslav (ed). *Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus.* Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1999, s. 29.

53 *Publications statistiques hongroises. Recensement général de la population des pays de la sainte sainte couronne hongroise en 1910.* 64 volume, sixième partie, Budapest, 1924, s. 91.

54 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlalása.* 61 kötet, ötödik rész, Budapest, 1916, s. 289.

Azda nemenej zaujímavé svedectvo by prinieslo porovnanie počtu školopovinej mládeže v porovnaní s počtom školských ústavov, respektíve počtom učiteľov, alebo porovnanie počtu škôl s počtom obcí. Naším cieľom však nie je podať úplný obraz uhorskej školskej politiky vo vzťahu k nemaďarským národom. Z nami uvedených faktov však jasne vyplýva, že táto politika nebola naklonená nemaďarským národom a medzi nimi ani Rusínom. Iste, školstvo vytváralo podmienky na rozvoj intelektuálne nadaných jednotlivcov aj z radov nemaďarov, avšak títo sa v takomto prostredí a najmä v snahe uchytiť sa a využiť získané vzdelanie často národne odcudzili. Vyjadrené slovami Ivana Popa: „V takových podmienkach cieľvedomé štátni politiky a národné omezené duchovné euforie se každý, kdo se chtěl v Uhrách aktivně účastnit společenského a kulturního života a 'udělat kariéru' ve státní službě, musel stát Maďarem, stoupencem maďarského státního patriotismu, zapomenout na svůj etnický původ, ba dokonce se stát akčním šířitelem a hlasatelem maďarské velikosti i ve svém vlastním etnickém nemaďarském prostředí.“⁵⁵

Tabuľka č. 8. Počet ľudových škôl v rámci jednotlivých žúp.⁵⁶

Župa	Počet škôl						Vyučovacia reč				
	Spolu		z toho štátnych		z toho cirkevných		maďarská		maď.-rus.	rusínska	
	1900	1912	1900	1912	1900	1912	1900	1912	1900	1900	1912
Berežská	261	279	53	108	129	105	198	279	33	29	-
Marmarošská	251	312	64	124	150	158	121	221	65	17	49
Ugočská	104	100	22	23	55	53	72	92	24	-	1
Užská	234	246	42	74	111	102	136	246	64	3	-
Východoslovenské župy											
Šarišská	274	269	25	49	95	92	77	267	57	36	2
Spišská	247	231	7	13	16	16	21	178	17	-	6
Zemplínska	441	448	32	63	114	141	302	448	41	6	-
Spolu	1812	1885	245	454	670	667	927	1731	301	91	58

Takýto smer školskej politiky mal nepriaznivé dôsledky najmä medzi príslušníkmi inteligencie, ktorí boli omnoho náchylnejší na pomadžarčenie ako roľnícke obyvateľstvo. Počet príslušníkov inteligencie medzi nemaďarskými národmi – azda s výnimkou Rumunov – prudko klesal, naopak, medzi maďarským obyvateľstvom tento počet neprimerane rýchlo vzrastal. Údaje o počte inteligencie medzi maďarsky hovoriacim obyvateľstvom výrazne skresľujú Židia, ktorí sa k nim hlásili, no napriek tomu bol nárast – najmä v radoch učiteľstva – príliš vysoký na to, aby sme ho mohli považovať za prirodzený.

55 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlalása.* 61 kötet, ötödik rész, Budapest, 1916, s. 289.

56 Pri cirkevných školách je uvedený iba počet škôl v zriaďovateľskej pôsobnosti gréckokatolíckej cirkvi.

Významnejšie zastúpenie – ak vôbec možno hovoriť o významnejšom zastúpení – mala rusínska inteligencia najmä medzi predstaviteľmi tzv. vidieckej inteligencie⁵⁷ – kňazmi či učiteľmi. Naopak takmer žiadne zastúpenie mala v rámci úradníckych pozícií. V roku 1890 predstavovalo túto zložku inteligencie 694 obyvateľov, do roku 1910 však tento počet prudko klesol na 211, teda menej ako jednu tretinu.⁵⁸

Tabuľka č. 9. Zastúpenie Rusínov medzi vidieckou inteligenciou v priebehu dvoch desaťročí.

Počet príslušníkov v radoch obecných a okresných notárov v roku			
	1890	1900	1910
rusínskej národnosti	6 (0,1 %)	6 (0,1 %)	2 (0,1 %)
Počet príslušníkov v radoch kňazov a cirkevných predstaviteľov v roku			
	1890	1900	1910
rusínskej národnosti	242 (1,9 %)	155 (1,2 %)	98 (0,7 %)
Počet príslušníkov v radoch učiteľov ľudových škôl v roku			
	1890	1900	1910
rusínskej národnosti	446 (1,9 %)	221 (0,9 %)	111 (0,3 %)

Vo vzťahu k vedúcim pracovníkom v jednotlivých hospodárskych odvetviach bola situácia ešte o čosi zložitejšia. Rusínske obyvateľstvo bolo zastúpené len v drevospracujúcom priemysle, do roku 1900 aj v priemysle banskom. Malé zastúpenie malo tiež vo vedúcich pozíciách v armáde. Percentuálne zastúpenie však v týchto odvetviach predstavovalo iba 0,1 %, čo v praxi znamenalo, že to boli iba jednotlivci a nemožno tu hovoriť o nejakej širšej spoločenskej vrstve. Zmeny v počte príslušníkov inteligencie v jednotlivých odvetviach sú odrazom rozmachu či naopak úpadku toho ktorého odvetvia. Prudký rozvoj zaznamenal priemysel a obchod; obe odvetvia vykazovali takmer dvojnásobný nárast počtu inteligentov. V tejto zložke však rusínske obyvateľstvo nemalo zastúpenie. Predstavitelia armády predstavovali jedinou zložku inteligencie, v ktorej mali Rusíni zastúpenie a ktorej počet medzi rokmi 1900 a 1910 narástol. K rusínskej národnosti sa hlásili aj niektorí vedúci pracovníci v rámci drevospracujúceho priemyslu, avšak v absolútnom zastúpení počet príslušníkov inteligencie z drevospracujúceho priemyslu v rokoch 1900 až 1910 výrazne poklesol.

57 V štatistike označená pojmom *Classe intelligente* propremen dite. Druhú zložku inteligencie tvorili vedúci pracovníci v rôznych hospodárskych odvetviach.

58 *Publications statistiques hongroises. Recensement général de la population des pays de la sainte couronne hongroise en 1910.* 64 volume, sixième partie, Budapest, 1924, s. 209-211.

Tabuľka č. 10. Zastúpenie rusínskeho obyvateľstva vo vedúcich funkciách.

	Absolútny počet		Z toho rusínskej národnosti	
	1900	1910	1900	1910
Inteligencia	144 249	181 788	0,4 %	0,3 %
Funkcionári v poľnohospodárskom odvetví	9 920	9 657	0,0 %	0,0 %
v lesníckom odvetví	2 624	1 737	0,0 %	0,0 %
v baníckom odvetví	1 164	1 583	0,1 %	-
v priemysle	17 386	32 689	0,0 %	0,0 %
v obchodnej činnosti	25 839	44 881	0,0 %	0,0 %
v doprave	19 773	28 371	0,0 %	0,0 %
v armáde	7 888	9 684	0,0 %	0,1 %
Spolu	228 843	310 390	0,3 %	0,2 %

K vrstve inteligencie v najširšom slova zmysle patrilo v Uhorsku v roku 1910 792-tisíc obyvateľov. Z tohto počtu sa k rusínskej národnosti prihlásilo 1512 osôb, čo v celkovom počte uhorskej inteligencie predstavovalo 0,2 %. V rámci rusínskej spoločnosti predstavoval tento počet 0,3 % obyvateľstva a postupne klesal.⁵⁹

Málo početná vrstva inteligencie bola na začiatku 20. storočia konfrontovaná s ďalšími javmi, ktoré ovplyvňovali jej existenciu, ako aj existenciu celej rusínskej spoločnosti. Popredné miesto zastáva otázka národného hnutia, ktoré sa začalo rozvíjať v druhej polovici 19. storočia. Už vo svojich počiatkoch bolo pozadu v porovnaní s ostatnými uhorskými národmi. Sľubný rozvoj národného hnutia na začiatku 50. rokov bol neskôr, najmä však po rakúsko-uhorskom vyrovnaní utlmený. Proces národného obrodovania, ktoré predstavovalo druhý stupeň národného hnutia ostal neukončený.⁶⁰ Prekážkou v tomto smere predstavovala neujasnenosť rusínskych činiteľov v otázke vlastnej etnicity.⁶¹ Stotožňovanie etnicity obyvateľstva s jeho vierovyznaním malo aj svoje pozitívne momenty, no vo veľkej miere sťažovalo celý proces formovania národa a komplikovalo spoluprácu vo vzťahu k Slovákom. Národná, cirkevná a jazyková otázka sa vo veľkej miere prelínali, vzájomne ovplyvňovali a vytvárali tak celý komplex vzťahov, ktoré prispievali k oslabovaniu národného hnutia. To sa neskôr prejavilo v štiepení na niekoľko kultúrno-jazykových smerov. Tento stav sa naplno prejavil počas medzivojnového obdobia, keď boli Rusíni súčasťou Československa a jednotlivé orientácie medzi sebou viedli neutíchajúce spory, ktoré naďalej rozdeľovali spoločnosť, alebo aspoň jej intelektuálnu vrstvu.

59 *Publications statistiques hongroises. Recensement général de la population des pays de la sainte couronne hongroise en 1910.* 64 volume, sixième partie, Budapest, 1924, s. 185.

60 KONEČNÝ, Stanislav. *Náčrt dejín karpatských Rusínov.* Prešov: Prešovská univerzita, 2015, s. 111-127.

61 Bližšie k problematike vzťahu cirkví a národného povedomia pozri: ŠVORC, Peter. Vzťah cirkví a národného vedomia obyvateľstva strednej Európy v 19. storočí až prvej polovici 20. storočia. In ŠVORC, Peter – HARBULOVA, Lubica – SCHWARZ, Karl (eds.). *Cirkvi a národy strednej Európy 1800 – 1950.* Prešov: Universum, 2008, s. 14-21.

Záver

Rusínska spoločnosť sa na začiatku 20. storočia nachádzala vo veľmi zložitej situácii. Vzhľadom na nízku početnosť rusínskeho obyvateľstva v Uhorsku a jeho okrajové postavenie na území severovýchodných žúp sa už od počiatku nachádzala v znevýhodnenej situácii. Viac ako dve tretiny obyvateľstva tvorilo chudobné roľnícke obyvateľstvo, ktoré sa dominantne živilo poľnohospodárskou a chovateľskou činnosťou a to aj napriek tomu, že prostredie, ktoré obývalo zväčša neponúkalo priaznivé podmienky pre takúto činnosť. Do tohto procesu vstupovali aj ďalšie už spomínané faktory, ktoré tento stav zväčša prehlbovali. Roľnícke obyvateľstvo tvorilo drvivú väčšinu rusínskej spoločnosti a okrem chudoby bolo veľmi postihnuté vysokou negramotnosťou.

Takmer jednu tretinu obyvateľstva tvoril „ostatný pomocný personál“,⁶² ktorý sa z prevažnej miery skladal z robotníkov z rôznych odvetví vrátane priemyslu, baníctva a hutníctva, služobníctva, remeselníkov a podobne. Rovnako ako poľnohospodárstvo aj priemysel v tejto časti krajiny výrazne zaostával za zvyškom Uhorska, čo negatívne ovplyvnilo vznik majetnejších vrstiev obyvateľstva. Podobne ako u roľníckych vrstiev aj túto vrstvu obyvateľstva ohrozovala pauperizácia. Tu však už možno uvažovať aj o gramotnom obyvateľstve.

Najmenej početnú vrstvu obyvateľstva predstavovala inteligencia. Ani podľa najpriaznivejších odhadov netvorila viac ako 0,5 % rusínskeho obyvateľstva. Sústreďovala sa najmä na vidieku, kde mala výrazné zastúpenie medzi dedinským klérom a učiteľstvom. Medzi jednotlivými príslušníkmi však panovala nejednotnosť v otázke etnicity, neskôr apatia voči národnému hnutiu, ktoré upadlo najmä po smrti Adolfa Dobrianskeho. Maďarizačný tlak, ktorý vrcholil začiatkom 20. storočia sa prejavil najmä v postupnom ubúdaní príslušníkov inteligencie, ktorí sa hlásili k rusínskej národnosti. Napriek tomu, že aj medzi Rusínmi sa našli mnohé osobnosti, ktoré sa dokázali uplatniť ako vysokí štátni a cirkevní funkcionári, sudcovia či univerzitní profesori, prestali sa počas svojho života hlásiť k Rusínom.⁶³ Niektorí z nich sa dokonca aktívne zapájali do maďarizačnej politiky uhorskej vlády.

V rusínskej spoločnosti úplne absentovala majetná vrstva obyvateľstva, ktorá by svojím majetkom mohla nadobudnúť a udržať si vplyv nielen v ekonomickej, ale aj spoločenskej a najmä politickej sfére uhorskej spoločnosti a ktorá by sa tak mohla stať oporou národného hnutia. Práve absencia majetnejšej vrstvy obyvateľstva a početnejšej vrstvy inteligencie sa prejavila slabou diferencovanosťou rusínskej spoločnosti, ktorá nenadobudla plnohodnotný charakter.

Čiastočne sa na smutnom stave rusínskej spoločnosti na začiatku 20. storočia podpísalo okrajové postavenie v jednej z najchudobnejších a najzaostalejších častí Uhorska, malý počet Rusínov, ale najmä spoločensko-politická situácia na prelome storočí, ktorá nepriala nemaďarským národom v Uhorsku. Doplňme, že zaostalosť

62 V štatistike je použité označenie *Autre personel auxiliaire*; *Publications statistiques hongroises. Recensement général de la population des pays de la sainte couronne hongroise en 1910*. 64 volume, sixième partie, Budapest, 1924, s. 186.

63 MAGOCSI, Paul, Robert. *Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prešov: Universum, 2016, s. 175.

tejto časti krajiny sa neobmedzovala iba na Rusínov, ale poznačila aj ostatné národy, ktoré tu žili. Na druhej strane treba však povedať, že medzi rusínskym obyvateľstvom prevládala istá apatia voči vzdelaniu či veciam verejným, ktorá len umocňovala tento stav. Zodpovedanie otázky, do akej miery bola táto apatia a nejednotnosť Rusínov výsledkom ich národnej povahy⁶⁴ a nakoľko je výsledkom vtedajšej spoločensko-politickej situácie ponechávame na čitateľovi. V každom prípade aj tento apatický postoj prispel k zhoršujúcej sa situácii v rusínskej spoločnosti.

---

64 Názory na národnú povahu či charakter Rusínov prinášajú rôzne odborné – najmä etnografické, tiež publicistické či beletristické diela zo začiatku 19. až polovice 20. storočia. Spomeňme aspoň Jána Čaploviča, Waltera K. Hanaka, Nikolaja Beskida, Ivana Olbrachta, Stanislava K. Neumanna, Aloisa Horu.